

שיטת הרמב"ם – שבת דחוייה או הותרה אצל סנת נפשות?

אברהם (אלברט) תרזי

- א. מבוא
- ב. הגדרות ונפקא מינא
- ג. שיטת הראשונים
- ד. שיטת הרמב"ם
 - ד.1. דחוייה
 - ד.2. הותרה
 - ד.3. שיטה מורכבת
 - ה. סיכום ודעתנו

א. מבוא

זה ודאי קרה לכולם: חס ושלום מקרה של סכנה שלא ציפינו ולא רצינו קרה בשבת – יש לאדם כאב ראש או חס ושלום אירוע יותר חמור. כולנו מכירים את המשפט המפורסם: "פיקוח נפש דוחה את השבת". לצערנו, הרבה אנשים לא יודעים מה מקור המשפט, ומהם גבולותיו. אם המכה או הכאב לא כל כך חמורים, צריך לדון בהלכות רפואות. גזרת הרפואה (שחיקת סממנים) חלה במקרים של חולה שאין בו סכנה. הרי"ף (מ, א) והרא"ש (יד, ה) פסקו להלכה בסוגייה של רפואות בשבת את גזרת שחיקת סממנים.

רק חולה שיש בו סכנה, נכנס לדין של "פיקוח נפש דוחה את השבת". אנחנו מעדיפים אמנם לא לחשוב על כך, אבל עדיין צריך לדון בכך.

מקור הפטור הזה הוא בדברי הגמרא במסכת יומא (פה, א):

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן. נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת? נענה רבי ישמעאל ואמר: אם במחותרת ימצא הגנב. ומה זה, שספק על ממון בא ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל - ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפקוח נפש שדוחה את השבת. נענה רבי עקיבא ואמר: וכי יזד איש על רעהו וגו' מעם מזבחי תקחנו למות. מעם מזבחי - ולא מעל מזבחי. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות - אפילו מעל

מזבחי. ומה זה, שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה דוחה שבת - קל וחומר לפקוח נפש שדוחה את השבת. נענה רבי אלעזר ואמר: ומה מילה, שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם - דוחה את השבת, קל וחומר לכל גופו - שדוחה את השבת. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: את שבתתי תשמרו יכול לכל - תלמוד לומר אך - חלק. רבי יונתן בן יוסף אומר: כי קדש היא לכם - היא מסורה בידכם, ולא אתם מסורים בידה. רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת, אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.

ב. הגדרות ונפקא מינה

הפוסקים מדמים את פטור פיקוח נפש לפטורים הקיימים בעבודת המקדש. הרשב"א (שו"ת א, תרפט) היה הראשון שהעתיק את המחלוקת של 'הותרה או דחווה' מעבודת המקדש להלכות שבת. הוא מצטט שאלה ששאלו את המהר"ם מרוטנבורג: "האם עדיף להאכיל חולה נבילה (לאו) או לשחוט (איסור סקילה) ולהאכיל אותו מזה". הרשב"א משיב ואומר שהתשובה תלויה במחלוקת של שבת הותרה או דחווה. לכאורה, לפי הבנת הרשב"א, יש רק שתי אפשרויות לתשובה: דחווה בקושי או הותרה לחלוטין.

נסביר את כוונת המושגים 'הותרה' ו'דחווה'. המקור הראשון של המושגים שלנו הוא מחלוקת בגמרא מסכת פסחים (עז, א) אם טומאה "דחווה" או "הותרה" במקרה שרוב הקהל טמאים ורוצים להקריב קרבן פסח. מקור נוסף הוא במסכת זבחים, שם יש מחלוקת בין אביי ורבא שמתוך דבריהם אנחנו מבינים יותר את המושגים:

מצורע היתירא הוא – הואיל ואישתרי אישתרי, טומאה דחווה היא – להא אידחאי להא לא אידחאי.

(זבחים לב, ב)

ופירושו:

"מצורע מותר הוא – הואיל ומותר מותר, אבל טומאה [בהקרכת הפסח – א"ת] רק דחווה היא – לכך דחווה ולכך אינה דחווה"

נפרט על המונחים מעט יותר:

דחווה – היתר 'חלש'. על אף שהקהל טמא, עדיין עושים את עבודת המקדש בטומאה. אמנם, צריך את ה'ציץ לרצויי' כלומר כפרה מהציץ של הכהן גדול. אם אפשר, עושים כל

שיטת הרמב"ם – שבת דחוויה או הותרה אצל סכנת נפשות?

מה שיכולים כדי להקריב את הקרבן בטהרה. חובה לצמצם את פעולותיו, למעט באיסורים, ועושים רק מה שצריך.

הותרה – היתר 'חזק' והותר מעיקרו. מקריבים את הקרבן, בלא שצריכים כפרה, לא צריכים להשלים ואין צורך לצמצם או למעט בשום דבר.

בעקבות דברי הרשב"א, המושגים האלו נכנסו להלכות שבת וצריך להגדיר אותם ולהבין מה ההשלכה להלכה. רה"י הרב יצחק שילת הגדיר את ההשלכה במשפט אחד. אם שבת דחוויה, עושים רק מלאכות הנצרכות כדי שהחולה המסוכן לא ימות, ואם הותרה, עושים מלאכות גם בשביל נחת הרוח שלו. משום שמשפט זה סתום, ננסה להגדיר את המושגים על פי מקרים ונדון מהם:

א. יש דיון אם צריך לעשות את המלאכות בשינוי. לכאורה, אם שבת דחוויה – צריכים, ואם הותרה – לא צריכים.

ב. האגרות משה (אורח חיים ד, עט) עוסק בשאלה כיצד צריך רופא יהודי לנהוג בשבת – האם הרופא צריך לשים לב שהיום שבת קודש ולצמצם ולמעט את מעשיו (דחוויה) או "הואיל ואישתרי אישתרי" (הותרה)?

ג. הר"ן (על הרי"ף ביצה ט, א) תולה את המחלוקת בריבוי שיעורים לחולה בשבת. אם הותרה – מכין כמה שירצה, אבל אם דחוויה – צריך לצמצם. השמירת שבת כהלכתה (לב, סח) מביא כדוגמה לכך מקרה של שתי מנורות – אחת דולקת בדיוק את פרק הזמן הנדרש לחולה, ואילו השנייה – שעות רבות יותר. לכאורה, אם שבת דחוויה, צריכים להיזהר להדליק את המנורה הנכונה. אם השבת הותרה, לא צריכים להיזהר.

ד. בשו"ת דברי יציב¹ (אורח חיים א, קע) שואל האם צריך להשתדל לעשות את צרכיו לפני שבת אם לאו. כלומר, אם צריכים להכין את התרופות, להרתיח מים, להדליק אש או לנסוע לרופא לפני שבת או שאפשר לחכות עד שבת לעשות את הדברים האלו. שאלה נוספת היא האם יולדת צריכה לשהות בשבת בסמוך לבית החולים כדי שלא תצטרך לנסוע בשבת.

ה. באותו סגנון, הדברי יציב שואל האם צריך לחכות עד אחרי שבת אם סכנה מתעוררת לקראת סוף השבת או שאפשר לחלל עליו את השבת.

יש מחלוקת בין הראשונים מה הגבול שעד אליו שבת דחוויה (או הותרה) אצל סכנת נפשות. שיטתם של רוב הפוסקים ברורה, מלבד הרמב"ם. בפעם הראשונה שקוראים את דברי

¹ רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם (1905-1994).

הרמב"ם, נראה כאילו יש סתירות בין ההלכות שלו. גדולי הדורות למדו, פירשו ולימדו את דברי הרמב"ם בהסברים שונים מאד. נדייק בהלכות הרמב"ם ונסה לבאר את שיטתו.

ג. שיטת הראשונים

הרא"ש (יומא ח, יד) אומר בשם רבו, המהר"ם מרוטנבורג, שעדיף לשחוט בשביל החולה ולא להאכיל אותו נבילה. הרשב"א כותב בשו"ת שלו שהתשובה הזאת תלויה במחלוקת אם שבת הותרה או שבת דחוויה אצל סכנת נפשות. הוא אומר בפירוש בשו"ת (א, תרפט): "וכדומה שהלכה למאן דאמר שבת דחוויה ולא הותרה". וכן כתב הר"ן (על הרי"ף ביצה ט, א): "שהשבת דחוויה היא אצל חולה ולא הותרה".

הרמב"ן (תורת האדם, עניין הסכנה, עמוד ל במהדורת הרב שעוועל) כותב שצריכים שינוי בכל מקום שאפשר. הוא ממשיך ואומר "אף על פי שסכנה היא לו אין מחללין את השבת לעבור על דברי תורה אלא עושין את המלאכה בשינוי בדבר שהוא משום שבות, ובלבד שיעשה צרכו של חולה בזריזות". הרמב"ן נותן רשות לכל אדם להגדיר מתי אפשר להפסיק לשנות בטיפול החולה.

לעומתם, כותב הרמב"ם:

דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות, לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום, ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת ספק שאינו צריך, וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת ורופא אחר אומר אינו צריך מחללין עליו את השבת שספק נפשות דוחה את השבת.

(רמב"ם שבת ב, א)

דברי הרמב"ם פה קשים. לכאורה, הוא פותח ומשתמש במילה "דחוויה" ואחר כך הוא מסביר שעושים את כל צרכיו שכנראה היא הגדרת הותרה. נסה לבאר את שיטת הרמב"ם.

ד. שיטת הרמב"ם

ד.1. דחוויה

הכסף משנה (שבת ב, א) על המילה 'דחוויה' מצטט את הגמרא בפסחים (עז, א) על הגדרת דחוויה בדין קרבן פסח. על בסיס הדמיון הלשוני בין דברי הרמב"ם לדברי הגמרא, מבין הכסף משנה, שהרמב"ם סובר ששבת דחוויה בדוחק ואין היתר גמור. הכסף משנה מוכיח שדעתו לא דעת יחיד, כיוון שכך משמע מדברי הרשב"א והר"ן שגם פוסקים כך.

שיטת הרמב"ם – שבת דחוויה או הותרה אצל סכנת נפשות?

המעשה רוקח², על אתר, מסביר את דברי הכסף משנה. הוא³ מוסיף שההשלכה להלכה היא בשלושה פרמטרים: א) אם יש גוים מזומנים⁴, ב) אם יש נבלה מזומנת, ג) אם החולה יכול לעשות בעצמו.

הוכחות נוספות מדברי הרמב"ם שהשבת דחוויה ולא הותרה הן מהמשך הפרק:

ד) החושש בעיניו והוא שיהיה בשתיהן ציר או באחת מהן או שהיו דמעות שותתות מהן מרוב הכאב או שהיה דם שותת מהן או שהיה בהן קדח וכיוצא בחלאים אלו הרי זה בכלל חולים שיש בהן סכנה ומחללין עליו את השבת ועושין לו כל צרכי רפואה.

ח) חולה שהיה צריך לשתי גרוגרות ולא מצאו אלא שתי גרוגרות בשני עוקצין ושלוש גרוגרות בעוקץ אחד כורתין העוקץ שיש בו שלש אף על פי שאין צריכין אלא לשתיים כדי שלא ירבו בבצירה אלא יכרתו עוקץ אחד ולא יכרתו שנים וכן כל כיוצא בזה.

יא) היולדת כשכורעת לילד הרי היא בסכנת נפשות ומחללין עליה את השבת, [...] ואם היתה צריכה לשמן וכיוצא בו מביאין לה, וכל שאפשר לשנות משנין בשעת הבאה כגון שתביא לה חברתה כלי תלוי בשערה ואם אי אפשר מביאה כדרכה.

אם היה היתר גמור במקרה של סכנת נפשות בשבת, היה מותר לנו לחלל את השבת לכל דבר. היד פשוטה מדייק מדברי הרמב"ם בהלכה ד, שאפשר לעשות רק מה שהחולה צריך (אך ורק צרכי הרפואה) ולא מה שהוא רוצה (צרכים פסיכולוגיים וכדומה) כמו להדליק נר בשבילו.

מהלכה ח לומדים שממעטים ולא מרבים במלאכה בשבילו. גם אם החולה רוצה שלוש גרוגרות, כורתים רק מה שהוא צריך ולא עשירית גרם יותר.

מהלכה יא לומדים את דין שינוי ביולדת, שהיא סוג של חולה שיש בו סכנה⁵.

מהשימוש של הרמב"ם במילה 'דחוויה' דווקא, שלאחריה הוא מביא את דיני מיעוט ושינוי, יש לנו כמה ראיות שהרמב"ם סובר ששבת דחוויה אצל סכנת נפשות ולא הותרה.

² רבי מסעוד חי רוקח (1690-1768).

³ פה המעשה רוקח מצטט את הרח"א. רה"י הרב סבתו אמר בשיעור שלא ידוע מי הוא. בחיפוש שעשינו הרח"א היחיד שמופיע הוא הרב חיים אליעזר ביחובסקי אבל הוא חי מאתיים שנה אחרי הרב הרוקח.

⁴ בסוף דבריו הוא אומר שקשה לומר שזוהי אחת ההשלכות, כיוון שהרמב"ם עצמו פוסק ההפך. אפילו מרן בשולחן ערוך (אורח חיים שכח, יב) לא פוסק ככה. קשה אם כן, מהיכן מביא הרח"א את דבריו.

⁵ אגב, יש שתי גרסאות לנוסח דברי הרמב"ם כאן. האחד שהיולדת היא "בסכנת נפשות" ומביאים לה צרכיה בשינוי אם צריך. לעומת זאת ברמב"ם המדויק של רה"י הרב שילת, הגרסה הנכונה היא "בסכנת נפשות". מסביר שו"ת פעולת צדיק (רבי יחיא בן יוסף צאלח (1713-1805) ג, קיט) שבאמת היא בסכנת נפשות ממש ולא רק כמו סכנת נפשות.

ד.2. הותרה

הדרך השנייה ללמוד את שיטת הרמב"ם היא שהוא סובר ששבת 'הותרה', כלומר הותרה לחלוטין אצל סכנת נפשות. לפנינו שתי הלכות מאותו פרק שכנראה סותרות את העיקרון ששבת 'דחיה' אצל סכנת נפשות ומוכיחות שהיא 'הותרה':

(ב) אמדוהו ביום השבת שהוא צריך לכך ולכך שמונה ימים אין אומרים נמתין עד הערב כדי שלא לחלל עליו שתי שבתות אלא מתחילין מהיום שהוא שבת ומחללין עליו אפילו מאה שבתות כל זמן שהוא צריך ויש בו סכנה או ספק סכנה מחללין, ומדליקין לו את הנר ומכבין מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמימן לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו, כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן.

(ג) כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא על ידי גוים ולא על ידי קטנים ולא על ידי עבדים ולא על ידי נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם⁶, ואין מורין לנשים לעשות דברים האלו. ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר (ויקרא י"ח) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם, ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהם הכתוב אומר (יחזקאל כ') וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

לומדים מהלכות אלו, שכאשר מדובר על חולה שיש בו סכנה, הדין הוא ששבת היא כמו יום חול לכל הדברים! ועוד, אם שבת הייתה דחיה בקושי, הרמב"ם לכאורה היה צריך לפסוק שאומרים לגוי לעשות את צרכי החולה. אמנם, הרמב"ם פה אומר "שאינ עושים את כל אלו [...] אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם", כלומר גדול ולא קטן, ישראל ולא נכרי, חכם ולא עם הארץ. כל הפרטים האלו מלמדים ששבת הותרה אצל סכנת נפשות.

המגיד משנה, מפרש שזה עיקר כוונת הרמב"ם וזו שיטתו. בפירושו על הלכה יד הוא מסביר ש"כל צרכיו מחללין" ו"אין מניעת דבר" הם כמוכח ראיות להותרה. במקרה של היולדת, המגיד משנה גורס⁷ "כסכנת נפשות", שהיא כאילו בסכנת נפשות ולא בסכנת נפשות ממש ולכן שם מתירים רק בשינוי.

⁶ בגרסת הרב שילת, המילה "וחכמיהם" לא מופיעה.

⁷ לפי הרב שילת, על אף שהרב המגיד חי קודם הדפוס של התימנים, כתבי יד תימן יותר מדויקים מכתבי יד ספרד.

שיטת הרמב"ם – שבת דחוייה או הותרה אצל סכנת נפשות?

המגיד משנה מסביר שיוולדת היא מקרה מוכר, שהתוצאות שלו ידועות. במקרה של חולה שיש בו סכנה, כל מקרה וכל חולי שונה ולא ניתן תמיד לדעת מה יהיו התוצאות. מסיבה זאת הרמב"ם מזכיר את המושג של 'שינוי' ביולדת דווקא ולא במקרים אחרים.

השולחן ערוך (אורח חיים שכח) לא מציין את המילה 'דחוייה' בפסיקתו, בניגוד למה שפירש בכסף משנה. לעומת זאת, הוא מביא את דברי הרמב"ם בהלכה ג (שם יב). הרמ"א שם מוסיף שאם אפשר לעשות בשינוי או אפשר לעשות על ידי נכרי עושים, "וכן נוהגים".

הט"ז מקשה על הרמ"א. הוא אומר שהרמ"א לא מדגיש מספיק את החשיבות של חולה שיש בו סכנה בשבת. הסיבה שלא עושים על ידי נכרי היא מפני שהישראלים יותר זריזים להציל נפשות, וכדי להורות שכך ההלכה לכתחילה. הוא מוסיף ואומר שאפילו בספק לא עושים על ידי נכרי⁸. הט"ז מצטט את התלמוד הירושלמי (יומא ח, ה) שבו כתוב ש"השואל כאילו שופך דמים". הט"ז מוכיח שלפי הרמב"ם, מצווה מן המובחר לגדולי ישראל לחלל את השבת כדי להציל את החולה המסוכן.

בסוף דבריו הט"ז אומר דברים חריפים מאוד. הוא אומר שמה שהרמ"א מתאר "וכן נוהגים" זה לא מנהג ותיקין והמקורות של הרמ"א (אור זרוע סימן פה) הם טעות סופרים. לומדים מההוכחות של הט"ז שגם הוא סובר ששיטת הרמב"ם היא הותרה ולא דחוייה.

יש עוד כמה מפרשים שמדגישים את השיטה הזאת. האור הישר⁹ מקשה כמה קושיות על הכסף משנה ובמסקנה שלו מסביר שהמילה "דחוייה" פה איננה זהה למילה 'דחוייה' בדיני הטומאה של קרבן פסח. לפי האור הישר, הרמב"ם סובר ששבת הותרה לחלוטין, ולפיכך, חולה שיש בו סכנה בשבת הוא ממש כמו חולה בחול, ואין ראייה יותר גדולה לכך מדברי הרמב"ם בהלכה ב. בשו"ת אבני נזר¹⁰ (אורח חיים תנה, ה) מוכיח מהלכה ג שהרמב"ם סובר הותרה ולא דחוייה.

עוד הוכחה לדברי האור הישר היא במקום אחר שהרמב"ם משתמש במילה "דחוייה" במשנה תורה. בהלכות שגגות (ב, ח) כותב הרמב"ם: "שהרי יש לו רשות למול אחד מהן בשבת ושבת דחוייה היא אצלו". הרמב"ם כותב ששבת "דחוייה" אצל ברית מילה. מהמשנה (קלג, א), וגם מדברי הרמב"ם (מילה א, ט), אנו יודעים שמותר למול בשבת. בזמן המילה,

⁸ שמעתי סיפור מסבתא שלי שלפני כמה שנים, היה רב אחד בברוקלין שהיתה לאמו מחלת אלצהיימר. ראו את הרב נוסע ברכב ביום טוב כדי לחפש את אמו ברחובות שלא ידעו איפה היא.

⁹ רבי מאיר הכהן פופרש (1662-1624).

¹⁰ רבי אברהם בורנשטיין (1838-1910).

שבת לא רלוונטית. הרמב"ם משתמש במילה "דחוויה" פה להסביר ששבת הותרה לחלוטין ואין צריך כפרה כמו שמסביר הכסף משנה בטומאה.

אמנם, ביד פשוטה על אתר מביא ראש הישיבה הרב רבינוביץ' זצ"ל את דברי הרמב"ם בהלכות שגגות כהוכחה לכיוון ההפוך שהרמב"ם סובר ששבת דחוויה אצל הצלת נפשות ולא הותרה.

ד. 3. שיטה מורכבת

עד עכשיו, השתמשנו בהגדרות של שאר הראשונים כדי להסביר את דברי הרמב"ם. אך, ייתכן שלא היו לרמב"ם אותן הגדרות של המילים 'דחוויה' ו'הותרה'. הרשב"א חי עשרות שנים אחרי הרמב"ם והגדיר את המושגים אחרי פטירתו.

ישנה מחלוקת בין מפרשי הרמב"ם וקשה להוכיח מהי באמת סברתו. יש שיטה שלישית¹¹ והיא השיטה האמצעית. השיטה הזאת היא השיטה המורכבת מדעות הסוברים 'דחוויה' והסוברים 'הותרה' גם יחד, כאשר עד כה הדברים היו חדים לצד אחד בלבד.

נקדים ונאמר שככלל, אי אפשר להבין את שיטת הרמב"ם בלי לעיין בהלכות אחרות במשנה תורה ולהכיר קצת את הסגנון שלו ושיטותיו. נדייק בהלכות מאכלות אסורות, שביתת עשור וביאת המקדש, ומתוך כך ננסה להציע פתרון.

הראיה הראשונה של השיטה האמצעית היא דעה שלישית בהסבר הלכה יא – המקרה של יולדת. לפי הדעה הסוברת דחוויה, זה המקור לשינוי בסכנת נפשות ולפיכך דחוויה. לפי הדעה הסוברת הותרה, יש סיבה שהוא מזכיר את זה רק במקרה של יולדת ולא בעקרונות בתחילת הפרק. לפי השיטה האמצעית, מדויקים שהשינוי הוא רק בשעת הבאת הדברים ולא בטיפול של היולדת עצמה.

ראייה נוספת נראה בהלכות מאכלות אסורות:

(יד) עוברה שהריחה מאכל אסור כגון בשר קודש או בשר חזיר, מאכילין אותה מן המרק, אם נתיישרה דעתה מוטב, ואם לאו מאכילין אותה פחות מכשיעור, ואם לא נתיישרה דעתה מאכילין אותה עד שתתיישר דעתה.

(טו) וכן הבריא שהריח דבר שיש בו חומץ וכיוצא בו מדברים שמערערין את הנפש דינו כעוברה.

(רמב"ם מאכלות אסורות יד, יד-טו)

¹¹ מקור הדברים בספר שו"ת בדי הארון כרך פיקוח נפש מאת הרב רא"ם הכהן (נולד 1957) בפרק "הצורך בשינוי בטיפול בשבת - שיטת רמב"ם" עמודים 31-37.

שיטת הרמב"ם – שבת דחוויה או הותרה אצל סכנת נפשות?

הרמב"ם פה מתיר לבריא שיש בו ספק סכנה¹² לאכול כמה שהוא רוצה במאכלות אסורות. אם הרמב"ם היה מחייב בשינוי או פוסק דחוויה (במובן הקיצוני), היינו חושבים שהוא יחייב לאכול פחות מכשיעור. במקום זה, הוא מחייב תהליך ושלבים עד שהחולה מגיע למדרגה של אכילה בה תתיישב דעתו. לכתחילה, מפני שאנחנו לא יודעים בכמה סכנה החולה הזה, לא יודעים עד איפה עוברים על איסורים. בדיעבד, אם הוא המשיך לאכול, יש לו היתר גמור ולא מחייבים שינוי (אין לו גבול מסוים כמו שהיה אפשר לחשוב לפי שיטת דחוויה). על אף שהמילים 'דחוויה' או 'הותרה' אינן מופיעות, אנחנו לומדים את ההלכות שלו ומה הסגנון של הרמב"ם בפסיקת ההלכה במקרים קשורים.

נעיין גם בהלכות שביתת עשור:

חולה שיש בו סכנה ששאל לאכול ביום הכפורים אף על פי שהרופאים הבקיים אומרים אינו צריך מאכילין אותו על פי עצמו עד שיאמר דיי.

(רמב"ם שביתת עשור ב, ח)

אם הרמב"ם סובר הותרה, היינו חושבים שהוא יפסוק שמותר לו לאכול ללא גבול. אם הוא סובר דחוויה, היינו חושבים שהוא יפסוק לאכול פחות מכשיעור. לומדים גם מפה שאין לו את ההגדרות של שאר הראשונים. לגבי יום הכיפורים, הרמב"ם פוסק הלכה מתאימה לשיטה השלישית. הוא פוסק שהחולה בעצמו ידון מתי כדאי לו להפסיק לאכול, גבול ייחודי לתת בפסיקת ההלכה. הרמב"ם לא מזכיר שינוי, אבל הוא לא מתיר לגמרי.

נעיין גם בדברי הרמב"ם ביחס להקשר המקורי של דחוויה – טומאה במקדש:

(יד) היו מקצת בית אב טמאין ומקצתם טהורין אף על פי שרובם טמאי מת לא יקריבו אלא הטהורים, היה כל בית האב טמאי מת יבואו בית אב אחר, היתה כל המשמרה טמאי מת מחזרין על משמרה אחרת, אם היו רוב הכהנים הנמצאין שם בירושלים בזמן הקבוע טמאין יעשו בטומאה.

(טו) ומפני מה מחזרין על הטהורים מבית אב אחר, מפני שהטומאה לא הותרה בציבור אלא באיסורה עומדת ודחוויה היא עתה מפני הדחק, ואין דוחין כל דבר הנדחה אלא במקום שאי אפשר ומפני זה צריכה ציץ לרצות עליה.

(רמב"ם ביאת המקדש ד, יד-טו)

¹² יודעים את זה כי הרמב"ם משווה אותו לעוברה. בעוברה, אנחנו מכירים את המקרה אבל יש סיכוי שיכול להיות מסוכן.

עסקנו בקצרה לעיל בטומאה דחוייה. לגבי טומאת הכהנים בזמן הקרבת הקרבן בהלכה טו, הרמב"ם משתמש בשתי המילים בניגוד. הוא מסביר את הטומאה ש"לא הותרה" וממשיך להסביר אותה "דחוייה". הבעיה עם הראיה הזאת למי שסובר 'דחוייה' היא בהלכה שלפני כן. בהלכה יד, הרמב"ם מדרג את השלבים מהקרבה בטהורים עד הקרבה בטומאה. התהליך שבו הרמב"ם משתמש פה לא מפתיע ולא חדש, כבר ראינו את זה בהלכות מאכלות אסורות ובהלכות שביתת עשור.

כל המקרים האלו חייבים 'שינוי' או משהו דומה עד גבול מסוים. נראה מהשיטה המורכבת שהרמב"ם לא סובר הותרה או דחוייה אלא משהו באמצע. צריך עיון איך להשתמש בהגדרות אחרות להלכות שבת ולמילה "דחוייה" שהוא משתמש בה בענייננו. לפי השיטה השלישית, הרמב"ם לא פוסק דחוייה בקושי או הותרה לחלוטין כמו שאר הפוסקים. כנראה הוא ממליץ להתאמץ לעשות כל שניתן כדי להימנע מאיסור, אבל אם חס ושלום מישוהו נמצא במקרה שאי אפשר, יש לעשות את המלאכה כרגיל ובלי שינוי והיכר.

ה. סיכום ודעתנו

התחלנו בהסבר דעת מי שסובר ש'דחוייה' היא דחוייה בקושי ולכן צריך למעט ממלאכותיו בשביל החולה. הכסף משנה הוא הבסיס שלנו להבנה הזאת של שיטת הרמב"ם. הוא מוכיח את דבריו מטומאה דחוייה בקרבן פסח. המעשה רוקח מביא את ההשלכה ההלכתית העולה מהכסף משנה. אחר כך, צטטנו את ההלכות שאומרות רק דברים שצריכים ולא מה שרוצים, ממעטין במלאכה, ודין שינוי.

בהמשך, הסברנו את הדעה של מי שסובר ש'דחוייה' היא הותרה לחלוטין ולכן אין גבולות והאיסור לא רלוונטי. המגיד משנה והאור ישר מוכיחים שיסוד הבנה זו היא מהלכה ב' שבה הרמב"ם אומר "הרי היא [השבת – א"ת] כחול". הט"ז מוכיח את זה מהלכה ג' שבה הוא אומר לעשות רק "על ידי גדולי ישראל וחכמיהם". בנוסף לומדים מהלכות שגגות ששם משמעות המילה "דחוייה" היא הותרה.

בסוף, הסברנו שאולי הרמב"ם לא מתייחס להגדרות ולגבולות של הראשונים שחיו שנים אחרי פטירתו. הוכחנו מכמה מקומות במשנה תורה שיש לרמב"ם תהליך אחר של "טומאה דחוייה" ומאכלות אסורות ממה שפסקו שאר הפוסקים. הוא מדרג את האפשרויות והשלבים שלו לא בהכרח כמו ההגדרות של דחוייה והותרה שאמרנו לפני כן.

על אף שכל שלוש השיטות האלו מבוססות, יש גם כמה שאלות שלא היה אף אחד שתירץ. לדוגמה את הלכה ח' לגבי ממעטין במלאכה בשביל החולה. הט"ז מוכיח כשיטה שהותרה מהלכה ג', אבל אין ראייה שבהכרח עשייה על ידי גדולי ישראל וחכמיהם הותרה כיוון שזה

רק מוכיח שדוחה שבת אבל לא עד כמה. בעיון בשיטה המורכבת היה חשוב להכיר את הסגנון של הרמב"ם, אבל אין ראייה שבהכרח זאת הייתה כוונת הרמב"ם בהלכות שבת. כמו שאמרנו במבוא לפרק שעסק בשיטה המורכבת, אי אפשר ללמוד את הרמב"ם עם מושגי הרשב"א שחי אחריו.

לדעתנו, בסופו של דבר, לא משנה אם שבת הותרה או דחוייה. על אף שכתבנו לעיל שיש נפקא מינא להלכה, נראה שאנו יכולים לתרץ כל אחד מהם. הראשון היה שינוי. היד פשוטה בהלכה יא מסביר שהדין הזה לא קשור לעניין מחלוקת שבת הותרה או דחוייה. מן הדין לא צריכים שינוי ורק מפני שבדרך כלל נשים הן שמטפלות ביולדות ודעתן קלה ושבת תהיה קלה בעיניהן. ועוד, אף על פי שהסברנו שהרמב"ן בתורת האדם סובר שינוי, הוא כתב בספרו מלחמת ה' (שבת נג בדפי הרי"ף) שמותר לעלות לספינה שלושה ימים לפני שבת אף על פי שיכול להביא אותו לפיקוח נפש בשבת. באגרות משה כתוב שהנהגת רופא היא נפקא מינא. לדעתנו זה לא נכון מפני שגם לפי שתי השיטות רופא עושה את צרכיו כמו כל יום. ולפי שתי השיטות, אסור לו להכין קפה, לדוגמה. השמירת שבת כהלכתה הולך בעקבות הר"ן ואומר שהמקרה של שתי המנורות זה הנפקא מינא. לפי דעתנו, לא משנה כמה זמן המנורה דולקת. חילול השבת הוא בהדלקה ולא בהנאה מן המנורה. הדברי יציב מביא כמה נפקא מינות ובעיקר אם יכולים במקום לחלל, לעשות את המלאכות לפני השבת או לאחריה. לדעתנו, גם מי שסובר 'הותרה' יסכים שאם אפשר, עושים את המלאכה לפני שבת. הסוברים 'הותרה' סוברים כך רק כשהמקרה בא לידינו בשבת ולא לפנייה. לדעתנו, כל מי שסובר 'דחוייה' סובר ככה רק במקרים שהם לא פיקוח נפש ממש. בסופו של יום, כולם סוברים 'הותרה' כשיש צורך.